

På jakt etter den samiske sjelen

Noen tanker rundt ei dristig bok

Ei uvanlig bok har kommet ut i høst, med en ganske sær tittel: *Den norske stat er grunnlagt på territoriet til to folk*. Og med undertittel *Forstår Norge den samiske sjelen?*.

Boka er både presentasjon og kritikk av rapporten til Sannhets- og forsoningskommisjonen, eller med fullt navn *Kommisjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner*. Denne rapporten blei overlevert i juni 2023 og i høst behandla i Stortinget.

Å gi seg ut på ei vurdering av et slikt verk er et vågalt foretak. På 184 sider feller forfatteren dommen over en 700 siders rapport som 11 kommisjonsmedlemmer og et sekretariat på 5 brukte 5 år på. Man skal ha solid bakgrunn og kjennskap til de forskjellige sider ved kommisjonens arbeid og historia bak. Sjøl om forfatteren har gitt seg sjøl ei begrensing og konsentrert seg om det som gjelder samer, er det et imponerende arbeid som ligger bak. Særlig når den som har gjort det sjøl har bodd hele livet på Østlandet og ikke har noen samisk bakgrunn, og først det siste tiåret har engasjert seg i samiske spørsmål. Han stiller sjøl spørsmålet om en norsk forfatter kan vite hva samene mener og tenker. Men spørsmålet har ikke hindra han i å konkludere ganske bastant og bestemt.

Fra Sør-Norge til Sápmi

Forfatteren heter Kaare Vennerød og han har en allsidig bakgrunn som biolog, byråkrat og tømmer, før han som pensjonist bygde seg hytte i Laksefjorden i Finnmark og begynte for alvor å grave i lokal og samisk historie og politikk. Det har så langt ført til tre bøker, *Den samiske fortellingen* i 2018, *Joik meg* i 2021 og så den som omtales her høsten 2024. Som grunnlag for de to første bøkene har han reist mye rundt i samiske områder i 4 stater og snakka med svært mye folk, og i tillegg tatt samiskkurs på Samisk høgskole. Man kan ikke annet enn å bli imponert over den kunnskapen han har skaffa seg på disse åra og evnen til å strukturere og formulere det han har fått med seg. Vennerød er heller ikke redd for å gjøre seg opp egne meninger og uttrykke dem klart, om det ikke alltid vil være like populært, verken i norske eller samiske miljø.

I bokmeldermiljø er det en tradisjon at for å skrive ei bokmelding skal man ikke være inhabil. Helst skal man ikke kjenne forfatteren og heller ikke være for involvert i det som skrives.

Dette kravet kan kanskje passe for skjønnlitterære bokmeldere i Oslo, men for å skrive om bøker om samiske spørsmål, holder det ikke. For det er miljøet for lite og et slikt krav kan lett bli til at en bokmelder bør være inkompetent i saka. Så jeg tar sjansen, sjøl om jeg kjenner forfatteren og sjøl har blitt intervjuet til hans første bok. Kaare Vennerød og undertegna har til felles at vi er det siste man skal være i disse woke tider, nemlig gamle, hvite, heterofile og akademisk utdanna menn, oppvokst i maktas landsdel, Østlandet. Med dette verst mulige utgangspunktet har vi begge gitt oss ut på å skrive bøker om samiske forhold. Vi har også begge vært engasjert i miljøpolitikk og på den såkalla venstresida. Forskjellen er at mens jeg de siste 50 åra for det meste har sett Sápmi fra innsida, har han kommet som relativt fersk observatør sørfra, noe som kanskje kan gi åpnere øyne, samtidig som det også kan være sider ved samfunnet som han overser i iveren etter å forstå mest mulig på kortest mulig tid.

Kommisjonsarbeidet har jeg sett fra sidelinja, bortsett fra at jeg, som tidligere hovedredaktør av Samisk skolehistorie, ved oppstarten av kommisjonsarbeidet, overleverte denne bokserien til kommisjonslederen og sa værsågod, her er vårt bidrag. Samisk skolehistorie var på en måte et forarbeid for kommisjonen, der vi samla inn historier fra opplevd fornorsking. Historiene blei stort sett stående og tale for seg sjøl, vi våga oss ikke på de store konklusjonene. Kaare Vennerød går derimot lenger enn kommisjonsrapporten i å oppsummere historia og trekke konklusjoner for hva som bør gjøres videre.

Tittelen som rød tråd

Tittelen på boka, *Den norske stat er grunnlagt på territoriet til to folk*, er et sitat som først er offentlig uttalt av den første lederen for Samerettsutvalget Carsten Smith, og seinere av kong Harald ved åpning av Sametinget. Det går som en rød tråd gjennom boka, der han spør om både norske myndigheter og også kommisjonen har hatt dette som utgangspunkt.

Boka består av to deler. Den første, *Den samiske sannhet?*, forteller om kommisjonens arbeid og spør om den har forstått den samiske sjelen. Den andre, og lengste delen, er en gjennomgang av kommisjonens 700 sider lange rapport, der han presenterer kapittel for kapittel, med spørsmål og kritiske merknader til kommisjonens arbeidsmåte og framstilling. Det er et vågalt tiltak å gi seg ut på, men i hovedsak syns jeg han kommer godt fra det. Han viser en imponerende kunnskap og kritisk holdning til alt fra internasjonal rettsutvikling til språktap, helse, skole, reindrift og fiske. En gjennomgangsmelodi er at kommisjonen, som et statlig oppnevnt organ av stort sett norske eksperter, opererer innenfor en norsk akademisk tankeverden og vurderer samiske spørsmål på storsamfunnets premisser. Det samiske blir da spesialtilfeller innenfor hvert område, ikke et av de to folka som den norske staten er grunnlagt på territoriet til.

Representative fortellinger?

Noe av det viktigste ved kommisjonens arbeid er at man har samla inn 766 personlige historier med opplevd fornorsking. Ei side ved det kritiske blikket på kommisjonsrapporten er at Vennerød spør om utvalget av fortellere er representativt:

Det er i prinsippet "tilfeldig" hvem som har kommet med fortellingene. Men i realiteten er det slik at man som person skal ha spesielle egenskaper for å våte å fremme såpass mye sårhet.

Dette kjenner jeg veldig godt igjen fra arbeidet med Samisk skolehistorie. Vi brakte et hundretalls historier av tidligere elever, men det blei lite representativt av to grunner. Først var alle i redaksjonen folk med høyere utdanning som var eller hadde vært lærere. Det påvirka både hvem vi kjente og hvem som tok kontakt med oss. Vi hadde også krav om at fortellingene skulle offentliggjøres med fullt navn og bilde. Vi krevde at fortellerne skulle være edru og at de skulle lese gjennom og godta teksten. Det gjorde at vi måtte avvise folk som ville fortelle anonymt eller som sa de måtte ha en dram eller to før de klarte å fortelle. Vi mista også folk som sa at skolegangen deres var så vond at de ikke orka å rippe opp i den. Vi som samla inn historiene var også kjent for klare samepolitiske standpunkt og det bidro nok til at vi fikk lite historier fra dem som var uenige med oss og mente fornorskinga hadde vært rett og til lykke for dem.

Jeg nevner dette fordi Vennerød påviser at mye av det samme kan ha skjedd med utvalget til

sannhetskommisjonen. Kanskje i noe mindre grad fordi fortellerne ikke fikk sine navn med i rapporten. Kommisjonen var faktisk bevisst på at det å fortelle sin historie kunne medføre så stor belastning for fortellerne at de ga tilbud om psykisk hjelp. Likevel fungerte nok mye av de samme utvalgsmekanismene.

Er forsoning ønskelig og mulig?

Navnet Sannhets- og forsoningskommisjon er en direkte oversetting av navna på kommisjoner i Sør-Afrika og Canada. Men passer de på norske eller norsk/samiske forhold? I mandatet for kommisjonen heter det at den "skal legge grunnlaget for fortsatt forsoning mellom samer ... og majoritetsbefolkningen". Men pågår det noen forsoning som kan fortsette, spør Vennerød, og er det i det hele tatt mulig med noen forsoning?

I kapitlet om kommisjonens mandat stiller han spørsmål ved hele grunnlaget den bygger på, om det holder å sette som formål å "*legge grunnlaget for anerkjennelse av samers ... erfaringer i møte med norske myndigheters politikk*". Han spør: *Hvem er det som bør anerkjenner samers erfaringer i møtet med norske myndigheters politikk? Bør samene anerkjenne norske myndigheters erfaringer med samene?*

Et av Vennerøds hovedpoeng i boka er at kommisjonens mandat, og dels også rapport ikke tar på alvor at staten faktisk hadde som mål å utrydde samene som folk, noe han omtaler som et "tilnærmet folkemord". De tiltak som er gjort for oppretting etter fornorskinga, tar heller ikke fatt i grunnlaget. Som eksempel nevner han at Grunnloven i sin sameparagraf ikke nevner det samiske næringsgrunnlaget.

Strid om historia

Sjøl om det etter hvert er skrevet mange bøker om samisk historie og fornorskingshistorie, er det fortsatt mye som er usikkert. Det gjelder både det samiske folkets etniske, språklige og genetiske opprinnelse og utviklinga av den norske bosetninga på kysten av Finnmark og Nord-Troms. Det gjelder møtet mellom disse folkegruppene og etter hvert kvenene, når disse møttes og hvilken innvirkning de hadde på hverandre. Om dette kan man trygt si at her strides både lærde og ulærde. Og at både for lærde og ulærde er det ofte en sammenheng mellom hvordan de tolker historia og hvilke standpunkt de tar i dagens samepolitiske debatt. Og noen ganger kan man spørre hvilken vei det har gått: Er det forståelsen av historia som er grunnlaget for aktuelle standpunkter eller tolker man, bevisst eller ubevisst historia for å passe inn i de standpunktene man tar i dag. Dette er i liten grad problematisert både i rapporten og i boka. Kommisjonen hadde flere historikere, men alle hadde til felles at de var norske og tilhørte det "samevennlige" historikermiljøet, som aktivt har gått ut mot det miljøet som vil nedtone samenes rolle i historia.

Vennerød siterer fra kommisjonens rapport: "*I eldre tid var forholdet mellom samer og nordmenn i stor grad preget av jevnbyrdighet, samarbeid og gjensidig avhengighet*" og "*Frem til 1850 var styresmaktenes syn og holdning til samer ... på et overordnet plan imøtekommende*." Dette følger så forfatteren opp og forsterker: *Vi regner likevel at perioden frem til ca. 1850 er preget av fredelig sameksistens mellom samene og den øvrige befolkningen, slik Kommisjonen også uttrykker det*. Denne forenkla framstillinga er under angrep fra flere kanter, og det er etter mitt syn svært tvilsomt å legge denne fram uten motforestillinger.

I Samisk skolehistorie er det dokumentert at det blei gjort framstøt for fornorsking i alle fall fra starten av 1700-tallet og at fornorskingspolitikken dominerte i flere perioder før den endelig slo gjennom rundt 1850.¹ Ei annen side ved saka var at misjonen var kulturelt undertrykkende, også når den i større eller mindre grad blei gjennomført ved hjelp av samisk språk. Den største mangelen i forståelsen av forholdet mellom folkegruppene og mellom statsmakta og samene i eldre tid gjelder likevel de økonomiske sidene av saka, med et mer eller mindre organisert og statsstyrt landåm, der norske bønder og fiskere tok eller fikk tildelt område som tidligere var brukt av samer, og der det fra 1600-tallet blei etablert gruver i samiske område. Konflikter mellom reindrift og fastboende er

1 skuvla.info/

dokumenterte i rettsprotokoller fra tidlig på 1600-tallet. Dette kan ikke benektes, sjøl om krefter som vil reindrifta til livs bruker dette i dagens debatt for alt det er verdt og mere til.

Min konklusjon er at fornorskinga ikke kom som lyn fra klar himmel i 1850, men hadde en lang forhistorie som er nødvendig for å forstå hvordan denne kunne slå gjennom.

Tolerant eller undertrykkende kirke?

Når han skriver om kirkens rolle gjør han en tilsvarende nedvurdering av den rollen kirka hadde i fornorsking og undertrykking i eldre tid.

Fra 1700-tallet var det en hovedtendens at det var respekt for samefolket som et eget folk, som også skulle ta del i statens og kirkens religiøse utvikling. I perioden 1900-40 ser det ut til at staten Norges ønsker for samene og deres religiøsitet endret seg. I denne perioden ble fokuset mer i retning av at samefolket skulle fornorskes så effektivt som mulig. Med blant annet den konsekvens at kirken ble tydeligere i sin skepsis til gammel samisk religiøsitet. Dette var i kontrast til tidligere tider, da man først og fremst ønsket å sikre samefolket likestilt adgang til kirkens tilbud, blant annet gjennom misjonsvirksomhet. Samenes gamle tro fikk bestå.

Dette er ei framstilling som man knapt vil finne noen historiker eller religionsviter som vil gå god for. Man må spørre hvordan det er mulig å fullstendig overse misjonens og kirkens undertrykkende rolle overfor både samer og allmuen generelt. Samenes gamle tro fikk ikke bestå for misjonærene og myndighetene. De som praktiserte denne blei strengt straffa, i noen tilfeller med døden, og runebyggene som var sentrale i den gamle religionsutøvelsen blei beslaglagt og brent eller sendt til museum i København og nedover kontinentet. At mange samer lenge praktiserte en slags dobbel religiøusutøvelse er en annen sak, men praktiseringen av gammel religion måtte skjue i skjul for myndighetene.

Vennerød har lagt vekt på å lage ei lettest bok, uten masse fotnoter og henvisninger. Det har sine fordeler, men om man ønsker å undersøke ting nærmere, blir det mye ekstraarbeid, og det er ikke alltid klart om han viser til hovedkilden, kommisjonsrapporten, eller til eksterne kilder.

Må internat bety fornorsking?

Bildet som presenteres av skolehistoria blir noen steder for enkel. På s. 87 skildrer han samer som i 1919 sendte en delegasjon til sentrale norske myndigheter for å kreve statlig internatskole. Dette tolker han som at de ønska fornorsking, uten å ta med bakgrunnen (som står i rapporten). Det var nemlig sørsamer som krevde dette og alternativet var internatskolen som da blei drevet av misjonsorganisasjonene. Når delegasjonen mente undervisningsspråket på denne statlige internatskolen i første omgang måtte bli norsk, var det ut fra at det i denne tida faktisk ikke fantest sørsamiske lærere og heller ingen sørsamisk normert rettskriving. Det var aldri så enkelt at alle som ønska internatskole, ønska fornorsking.

Nordmenn som overklasse?

Når man gir seg ut på å skrive om et slikt enormt felt, er det ikke til å unngå at det på noen områder blir slutninger som absolutt kan diskuteres. En av dem kommer under kapitlet om fiske og fiskeripolitikk:

Nordmenn som kom nordover fikk tidlig roller som en slags nordlige nessekonger. De tok med seg både økonomiske og "sivilisasjonens" konkurransefortrinn sørfra.

Dette passer godt inn i historiefremstillinga av en norsk overklasse og en samisk underklasse. Men den er bare delvis rett. Nessekongene var utvilsomt norske, i alle fall i betydningen ikke-samiske. Ofte kunne de ha røtter i innvandring fra Danmark, Tyskland eller andre land. Og ofte var det i samiske bygder en liten norsk overklasse, som kunne bestå av handelsmann, lensmann, prest, lærere, helsepersonell og evt. offentlige stillinger i forvaltning av fiskeri, jordbruk, skogbruk og reindrift. Samt deres familier, da de aller fleste var gift innen egen etniske gruppe. De danne gjerne sitt eget sosiale miljø. Men vi skal ikke gløkke at det i de ytre kyststrøka også var en stor andel av norsk allmue, i form av fiskere, fiskearbeidere, anleggsarbeidere m.m. Økonomisk var

det ofte ikke bedre stilt enn samene, men kulturelt kom de i en mellomstilling, ettersom de delte storsamfunnets og statsmaktas språk. Flertallet av norskætta innbyggere i Finnmark har trolig aldri vært noen overklasse.

Holdninger – årsak eller virkning?

I kapitlet *Holdninger til samer* skriver Kaare Vennerød:

Fordi jeg mener at mesteparten av problemene ligger i holdningene

Her skilles våre veier. Dette er ikke bare et spørsmål om samiske forhold, men generelt i forståinga av samfunnutviklinga. Jeg tror ikke denne kan forstås uten å se på den økonomiske basisen. Fra vikingenes finneferder var det fra norsk/dansk (og tilsvarende svensk, russisk og etter hvert finsk side) et spørsmål om kontroll over Sápmi og naturrikdommene der. Først dominerte skinn av pelsdyr, seinere fisk og sjødyr, landbruksjord, tømmer og mineraler, seinere supplert med kilder til elektrisk kraft. På samme måte som det var en klar sammenheng mellom den europeiske koloniseringa i andre verdensdeler og rasismen, var og er det en sammenheng mellom koloniseringa av Sápmi og holdningene om at samene er en underlegen rase og samisk et mindreverdige språk. Det er en sammenheng, men forbindelsen er ikke alltid direkte. Om staten vedtar at samisk og norsk er likestilte språk og at det er statens ansvar å sørge for at samisk kultur får utvikla seg, så lar ikke holdninger som er utvikla gjennom hundrevis av år seg stenge av på flekken.

Skal man forstå den statlige fornorskinga av samene, holder det ikke som forfatteren gjør, å framstille denne som noe som oppsto som lyn fra klar himmel rundt midten av 1800-tallet, som del i den norske nasjonalismen.

En knyttneve

Tross de svakheter som jeg har nevnt vil jeg likevel ikke nøle med å anbefale boka. Den fungerer både som ei innføring i og sammendrag av arbeidet til Sannhetskommisjonen og som en pådriver for debatt om denne. Debatten som har vært hittil må bare være en start, og Kaare Vennerøds bok setter fyr på debatten og slår som en knyttneve mot den fornorskinga som har vært og den som fortsetter. Det kanskje aller viktigste han sier er å slå fast at målet med fornorskinga var å utrydde samene som folk og at verken sannhetskommisjonen eller dagens politikere har tatt dette inn over seg. Derfor kan de heller ikke foreskrive en tilstrekkelig medisin. Uten å forstå alvoret kan vi heller ikke handle. Først må skadene rettes opp – før vi kan snakke om forsoning.

Kåre Vennerød spør om Sannhets- og forsoningskommisjonen har forstått den samiske sjelen. Jeg tillater meg å spørre tilbake: Har han forstått den samiske sjelen? Og kan noen forklare hva den samiske sjelen er?

Svein Lund

Norsk nordmann i Sápmi